

16. ROMOVÉ V SYSTÉMECH SOCIÁLNÍ OCHRANY ZDROJE SOCIÁLNÍ DISTANCE

Michaela Kepková

Petr Víšek

16.1 SOCIÁLNĚ POLITICKÝ RÁMEC PROBLÉMU

Sociální sféra je zřejmě nejčastějším a nejintenzivnějším místem setkávání institucí státu a obcí a jejich prostřednictvím celé veřejnosti s problematikou života romské komunity, s jeho odlišnostmi a problémy a je zřejmě také jedním z informačních zdrojů pro existující výraznou společenskou distanci. Je to ostatně jedna z mála sfér, kdy se světy minority a majority setkávají a komunikují spolu. To svědčí o velmi nedobrému stavu soužití. K dalšímu každodennímu setkávání dochází u školních dětí a pak, bohužel, v oblastech souvisejících s kriminalitou.

Doc. Ing. J. Večerník, CSc., na konferenci Socioklubu o sociální doktríně v závěru roku 1997 řekl, že „sociální politika je určitý způsob komunikace mezi různými sociálními vrstvami“. V této komunikaci jde o diskusi o rozměru a míře solidarity v sociálních systémech a o sociální redistribuce, které ji realizují. Úvodem je vhodné připomenout, že problém postavení Romů v sociálních systémech, popř. solidárních redistribucích vůči romským spoluobčanům cestou sociálních dávek nespočívá ve vzduchoprázdnu, nýbrž je součástí celkové společenské situace v této oblasti. Odehrává se na pozadí současného všeobecného trendu, který se projevuje tak, že sociální politika přestává být předmětem zájmu pouze těch, kteří solidární transfery přijímají, ale začíná být předmětem zájmu i těch, kteří je cestou placených daní financují. Je to především reakce na oslabení tzv. střední příjmové vrstvy obyvatel, kteří na jedné straně státu stále více prostřednictvím daní odvádějí, na straně druhé jim růst životních nákladů není kompenzován. Jde o situaci, kdy pro nízkopříjmové skupiny obyvatel jsou přijímána sociálně ochranná opatření a reálná hodnota pomoci státu je zachována, zatímco reálná hodnota pracovních příjmů klesá. Jde o makrosociální a makroekonomický problém, projevující se v tom, že aspirace středních vrstev nejsou naplňovány a ony si tuto sku-

tečnost začínají uvědomovat a bránit se. (Viz např. mzdové požadavky lékařů, učitelů, státních zaměstnanců apod.) Ve vztahu k sociálním redistribucím začíná tato velmi početná skupina vyjadřovat názor, že je-li někdo podporován z veřejných zdrojů, které ona vytváří, měla by taková pomoc být poskytována velmi adresně a za stejně náročných podmínek, za jakých byly pracovní příjmy těch, kteří tento systém financují, získány. Jde jistě o určitý zárodek sociálního napětí jako jevu obecného a je třeba si jej uvědomit i v diskusi o vztazích k romské komunitě a jejím postavení v sociální oblasti.

16.2 ROMOVÉ V SYSTÉMECH SOCIÁLNÍ OCHRANY

Romové jsou podle údajů sledovaných před rokem 1989 i podle současných zkušeností, popř. kvalifikovaných odhadů, významně častějšími příjemci sociálních redistribucí, a to zejména prostřednictvím dávek vázaných na sociální potřebnost, než jak by to odpovídalo jejich podílu v celé populaci státu. Je také třeba říci, že prakticky ve všech systémech sociální ochrany jsou považováni za skupinu problémovou či konfliktní. Má-li se skutečně a opravdově hledat nový koncept soužití a sociálně politické nástroje k jeho realizaci, je nevyhnutelné uvést i následující informace a úvahy, jakoliv jejich publikace může vyvolávat polemiky a může reálně dojít i k jejich neadekvátnímu a nechtěnému zveřejnění. Některé problémové charakteristiky se totiž rozhodně nevztahují na Romy obecně, ale odrážejí zkušenosti s kontakty jen s určitou částí této komunity. Nicméně se stávají zdrojem paušálního posuzování a je třeba o nich vědět. Nejde o to jen morálně odmítnout nedobré vztahy majority a minority, je třeba upřímně hledat vysvětlení všech aspektů současné situace ve vztazích obou komunit, a to na obou stranách. Jedině takové poznání může být zdrojem pro zlepšení vztahů a vzájemné pochopení.

Nová koncepce sociální ochrany, realizovaná v rámci sociální reformy po roce 1990, naplnila záměr snížit paternalismus v sociální politice a nahradit jej participací občanů, snížit, resp. přesněji vymezit roli státu a obcí a zvýšit odpovědnost občanů za jejich vlastní život. Zvýšila se role pojistných systémů, na jejichž tvorbě se účastníci podílejí placením příspěvků, a později vyplácené dávky odrážejí – i když zatím nedostatečně – jimi vložené částky, tedy minulý příjem. V některých systémech přestalo být zaměstnání podmínkou pojištění a koneckonců povinnost pracovat se zrušila rovněž.

Proces „integrace“ Romů do společnosti se v minulosti uskutečňoval pod určitým mocenským tlakem. Když tento tlak pominul, část romské populace „vypadla“ z některých sociálních systémů, což lze chápat jako určitý projev dezintegrace. Dezintegrovala se v tom smyslu, že si našla jiný než běžný způsob života a pouze částečně, popř. odlišným způsobem využívá společenské a sociální systémy a struktury. O tom svědčí následující informace.

První zkušeností po změnách v sociálních systémech bylo vymizení části romských rodin ze systému nemocenského pojištění a v důsledku toho i následná ztráta nároku na přídatky na děti. V minulosti platil princip, že hlavní rodinné dávky byly dávkami nemocenského pojištění a to bylo podmíněno zaměstnáním. Kdo nebyl zaměstnán, neměl nárok na přídatky na děti. Když po roce 1990 pominul represivní tlak na zaměstnání, zmizelo mezi roky 1991 a 1992 zhruba 40 tis. rodin z okruhu příjemců přídatků na děti, a to nad rámec běžných demografických pohybů. Tyto rodiny měly v průměru 2,2 dětí v rodině, zatímco tehdejší průměrná rodina měla 1,7 dětí. Můžeme proto předpokládat, že šlo zejména o romské rodiny, jejichž jediný živitel opustil regulérní zaměstnání. Je třeba připustit, že nešlo o jedinou sociální skupinu, která se v takové situaci ocitla, a skutečnost, že se část romské populace ocitla mimo zaměstnání a mimo na něj napojené sociální systémy, mohla mít a velmi často také měla podobu vytěsnění – totiž propuštění ze zaměstnání nadbytečných, popř. problémových pracovníků. Teprve nový systém státní sociální podpory po roce 1995 zrušil vazbu na zaměstnání a stanovil, že některé z dávek jsou nárokem dítěte. Informace o vytěsnění romských rodin byla při tvorbě tohoto systému jeho autory také reflektována.

Mohl by se vyslovit celkem logický názor, že Romové vzhledem ke své sociální a vzdělanostní úrovni nebudou znát a umět uplatnit své nároky v jednotlivých sociálních systémech, nebudou schopni dostát formálním nárokům a přínosy ze sociálních systémů budou pro ně nedosažitelné. K takovému stavu ovšem došlo pouze jaksi ex offio zákonem o občanství, který část této populace poškodil. Jinak ale zkušenosti ukazují, že systémy sociální ochrany znají, umí je využívat a zcela účelově se ve vztahu k nim chovají. Je to jedna z jejich nejdůležitějších sociálních dovedností. Jde patrně o jediný intenzivní vztah, který mají k světu majority a který má zástupnou roli v prostředí absence vztahů jiných, v prostředí nezájmu a sociální distance.²⁷⁵⁾

Místo zobecnujících formulací se dále uvádí autentická výpověď sociálních pracovníků o praktických zkušenostech z práce konkrétního městského úřadu s romskou komunitou čítající podle odborného odhadu necelých 600 osob. Romové tam představují cca 2,1 % obyvatel. Z celkového počtu příjemců dávek sociální potřeby, jimiž jsou příjmy nahrazovány, popř. doplňovány do životního minima, tvoří Romové u skupiny rodin s dětmi více než 50 % a ve skupině osaměle žijících osob cca 15 %. Jde o empirický odhad, protože deklarovaná národnost není informací, která je v této souvislosti vykazována. Z informací z tohoto města vyplývá, že:

- *Minimální počet je negramotných, dá se říci, že asi 5 až 10 osob má problémy s podpisem.*
- *Jednoznačně můžeme konstatovat, že Romové umí velmi bravurně dokázat své nároky. Oproti jiným sociálně slabým spoluobčanům jsou daleko vynalézavější a asertivnější. Znájí a velmi dobře a obratně využívají svá práva při jednání s úřady, přitom hbitě kombinují získané informace; uvádění nepravdivých informací je běžnou metodou.*

- *K zajištění svého požadavku využívají všech dostupných institucí, nejlépe od nejvyšších směrem dolů. Nemají žádný ostych, žádný úřad pro ně není překážkou.*
- *Jejich romská komunita, ať už rodina či celá komunita, je v neustálém kontaktu s některými úřady, a tak v době nezaměstnanosti mají doma čas se kolektivně poradit a poučit. Ve znalosti o svých právech jsou daleko informovanější, zdá se, že styk s úřady se stal neodmyslitelnou součástí života tohoto etnika, dědí se z generace na generaci. Tuto sociální dovednost si předávají jako nezbytnou součást svého života. Styk s úřady berou jako součást svého bytí. Někdy se zdá, že se jedná o dobrou hru. Je jim vlastní vyjednávat, smlouvat, je to jejich nátura. K dosažení cíle použijí všech výbav, které jim dala rodina – křičí, gestikulují, nemají zábrany a ohled na další klienty.*
- *Většina našich romských klientů je přesvědčena, že „sociálka“ se o ně musí postarat, ona je tady od toho, aby situaci vyřešila, sehnala jim peníze. Pokud jim nezajistí žádnou pomoc, jsou schopni své děti přivést na úřad, ztropit divadlo, aby všichni viděli, že nemají co jíst, kam hlavu složit apod.*
- *Vědomě kličkují a proplouvají mezi povinnostmi. Jako ilustrace poslouží příklad s osobními auty. Zpravidla každá rodina vlastní 1–2 auta, která nemají přihlášená na dopravním inspektorátu na svoje jméno. Auta mají případně falešné poznávací značky, jen výjimečně má někdo řidičský průkaz – je to nákladné. Policie nad tímto problémem rezignuje – je problém, kam se zabavenými vozy apod. Často mají Romové dobré vztahy a nepsaná pravidla vycházení s místní policií.*
- *Zdá se, že se v nich vypěstoval pocit závislosti na státu, který je chtěl převychovat tím, že je co nejvíce finančně zajistí, avšak finanční podporu nepodmiňoval prací.*
- *Romové si nyní, díky stávajícímu dávkovému systému, zvykli na velmi pohodlný život. Přesvědčili se za delší dobu, že celkový objem sociálních dávek jim stačí na jejich styl života. Pokud jde otec rodiny do zaměstnání, málokdy se stane, že by tak svojí mzdou zlepšil finanční situaci rodiny. Pokud nepracují, dostanou základní penzum dávek, občas něco zcizí nebo vyšmelí, často vykonávají různé příležitostné práce. Z toho hlavně roste trestná činnost, ať už se jedná o krádeže či prostituci. Jejich trestná činnost začíná již v útlém věku. Krádeže se zvýšily zvláště jejich mobilností. Stává se, že otec sedí v autě a čeká, zatímco děti směle a beztrestně kradou a snázejí úlovky do auta.*
- *Objevil se nový fenomén. Rom nebo zvláště romská rodina není schopna žít bez symbiózy se státem. Dá se říci, že jsme novým systémem sociální ochrany dostali do podvědomí Romů, že jsou nezaměstnatelní a že stát vzal na sebe prakticky odpovědnost za to, že nemají práci. Sociální úřad se tak stává jejich neodmyslitelným průvodcem životem od kolébky po smrt.*

Je třeba konstatovat, že tato hodnocení odrážejí obecné zkušenosti pracovníků sociální péče s částí romské populace. Tak například šetření o postojích pracovníků angažovaných v této oblasti (viz „Bratinkova zpráva“) zjišťuje, že 68 % dotázaných souhlasilo s výrokem, že současný systém sociálních dávek je pro Romy spíše demotivující, mimo jiné je zbavuje nutností pracovat i ucházet se o zaměstnání, zabezpečit vlastní budoucnost a umožňuje jim relativně pohodlný život.

Tato skupina Romů tak akceptuje sociální dávky jako legitimní zdroj příjmů, kterých by, ve stávající stále ještě bizarní příjmové politice, nemohli při své nízké kvalifikaci dosáhnout ani vlastní prací.

Situace by se ovšem měla precizovat tak, že romská komunita sice umí využívat systémy sociální ochrany (získávat peníze od státu), ale v zásadě vůbec nechápe jejich podstatu. Totiž nechápe fakt, že nejde o „peníze od státu“, ale o výsledek a nástroj sociálních redistribucí, a že zdroje k těmto sociálním systémům jsou v principu vytvářeny příspěvky od ostatních občanů, cestou plnění daňových povinností. Skutečnost, že někdo žije dlouhodobě jen ze solidárních transferů, za situace, kdy je často veřejným tajemstvím, že se umí vyhnout práci, je předmětem kritiky a příjemce diskredituje. Takto vymezená skupina Romů si neuvědomuje, že to posiluje nevraživý postoj majority. V této souvislosti se hovoří o parazitizmu. Je to další ze zdrojů společenské distance. Kritickým problémem je mimořádně vysoká nezaměstnanost Romů a faktická závislost na sociálních systémech po vyčerpání nároků z oblasti zaměstnanosti. Tato závislost není co do podílu výjimečnou, ale u této skupiny masovou, bohužel možná i většinovou záležitostí a společenská distance se obrací i vůči těm Romům, kteří by pracovat chtěli.

16.3 ŽIVOTNÍ MINIMUM A FENOMÉN DVOJÍ ÚROVNĚ DŮSTOJNÉ CHUDOBY

Sociální politika plnila po roce 1990 vedle určité koncepční role především roli sociální ochrany – roli záchranné sociální sítě. Zcela záměrně a clevědomě šlo především o ochranu nízkopříjmových či jinak sociálně ohrožených skupin obyvatel. Byl prakticky garantován minimální příjem na úrovni životního minima. Toto životní minimum bylo koncipováno na základě představy o „ještě důstojném“ minimálním standardu života v České republice.

Zákon č. 463/1991 Sb., o životním minimu, ve znění pozdějších předpisů, stanoví společensky uznanou hranici příjmů občana, pod níž nastává stav hmotné nouze; stanoví částky životního minima, určuje, které osoby se spolu posuzují (rodina), a rovněž stanoví okruh příjmů, které se započítávají do životního minima.

Částka životního minima, která se považuje podle zákona o životním minimu za potřebnou k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb občana, činí k 1. 4. 1998 měsíčně:

1560 Kč	u dítěte do 6 let věku,
1730 Kč	u dítěte od 6 do 10 let věku,
2050 Kč	u dítěte od 10 do 15 let věku,
2250 Kč	u nezaopatřeného dítěte od 15 do 26 let věku,
2130 Kč	u ostatních osob.

Částka životního minima, která se podle zákona o životním minimu považuje za potřebnou k zajištění nezbytných nákladů na domácnost, činí měsíčně:

1300 Kč	žije-li v domácnosti jednatelce,
1700 Kč	žije-li v domácnosti dvě osoby,
2110 Kč	žije-li v domácnosti tři nebo čtyři osoby,
2370 Kč	žije-li v domácnosti pět nebo více osob.

Životní minimum rodiny se vypočítá tak, že se sečtou částky životního minima potřebné k zajištění výživy a ostatních základních osobních potřeb jednotlivých osob v rodině a připočte se částka na domácnost, která svojí výší odpovídá počtu společně posuzovaných osob v rodině. Například životní minimum úplné rodiny se třemi dětmi ve věku 5, 8 a 14 let činí takto úhrnem 11 970 Kč.

Životní minimum je stanoveno jednotně na celém území státu, což má řadu pozitivních momentů, např. garance státu je na celém území jednotná, avšak i řadu poněkud problematických důsledků.

Na údajích ze sčítání lidu lze zjistit, že romská populace sice doznala za padesát let nejdynamičtější sociální vzestup ze všech sociálních skupin obyvatel – pravda z nízkého výchozího stavu. Přesto je její obecná sociální úroveň stále nižší než u ostatních obyvatel a u části romské populace pak ještě výrazně nižší. Jde o úroveň příjmů, vzdělání a kvalifikace, o kvalitu bydlení, o charakter a rozsah spotřeby apod. Tedy i úroveň minimálního krytí jejich potřeb je nižší. Protože však životní minimum bylo koncipováno jako minimum pro sociálně vyšší úroveň života, poskytuje části romských občanů peněžně garantované životní minimum relativně vyšší standard zabezpečení, než předpokládal zákonodárce. Tuto skutečnost by bylo možné nazvat problémem dvojí úrovně důstojné chudoby a její důsledky jsou známy spíše v případě, když se vyskytuje ve dvou sousedících státech.

Skutečnost, že je stát připraven garantovat slušné živobytí sociálními dávkami má pro řadu romských obyvatel zásadní důsledky. Pobírání dávky, na niž je nárok, je skutečně legitimní způsob obživy. Jeden z možných. Nikoliv ten nejšťastnější. Ani pro příjemce, ani pro dárce. Motivace získat obživu cestou sociální dávky je značná

a zcela pochopitelná. Částky životního minima jsou závislé na počtu osob v rodině, mohou být pro početnou rodinu relativně velmi vysoké, a to zejména v porovnání s průměrnými příjmy z ekonomické aktivity. Tento nepoměr vyvstane zejména v situaci, kdy se jedná o osoby s nízkou kvalifikací či bez kvalifikace. V takové situaci je ovšem zcela logické postupovat tak, že pracovní místa, která úřad práce nabídne nejsou akceptována, protože rozhodně takový příjem, jakým je příjem ze sociálních dávek, nepřinesou.

Z makrosociálního hlediska je problém plného zaopatření určitého velmi malého podílu obyvatel zanedbatelný, protože např. rodin pečujících o nezaopatřené děti, které mají čtyři a více dětí, je zhruba 1,5 % z celkového počtu rodin s dětmi. Ostatně v současnosti se svými příjmy nachází pod hranicí životního minima cca 2 % všech domácností. Ovšem zásadní důsledky to má v praktickém životě obcí a měst, kde dochází k soužití minority a majority a kde takový způsob existence, charakterizovaný závislostí na sociálních dávkách, Romy jednoznačně diskredituje a vylučuje. Dochází ke konzervaci a reprodukci chudoby, sociálnímu vyloučení, vytlačování na okraj společnosti a vznikají rizika sociálních patologií. Evropský parlament ve svém doporučení č. 1169 o chudobě ostatně vyjadřuje názor, že chudoba je zdrojem eroze demokracie.

Tato situace se ale v budoucnosti bude nutně měnit a vytvoří se podstatně větší odstup mezi životním minimem a průměrnými, popř. běžnými příjmy. Takto naučený způsob života bude vyvolávat výraznější chudobu a odstup životní úrovně a bude zdrojem dalšího sociálního vyloučení a sociální distance.

Z pohledu majoritní společnosti není takový způsob zajištění životní úrovně akceptovatelný. To není zdaleka jen problém tuzemský, ale jde o problém evropský a světový. Prezident Clinton při obhajobě redukci v sociální oblasti řekl v této souvislosti, že sociální pomoc musí být trampolínou a ne životním způsobem.

16.4 DŮSLEDKY SPECIFICKÉHO CHOVÁNÍ NÍZKOPŘÍJMOVÝCH SKUPIN PŘÍJEMCŮ V DÁVKOVÉM SYSTÉMU STÁTNÍ SOCIÁLNÍ PODPORY

Sociální dávkové systémy vznikají, vyvíjejí se a zanikají na podkladě konfrontace redistribučního (sociálně politického) záměru, technických možností transferů peněz a chování subjektů – příjemců. Příjemci dávek se chovají nezávisle na záměru zákonodárce, přizpůsobují své jednání potřebám dávkového systému s cílem získat nárok. Jeden ze zákonů prof. Murphyho zní „Schopnost splnit podmínky pro získání sociální dávky je tím rozšířenější, čím větší výhoda se tím získá“.²⁷⁶⁾

Chování příjemců sociálních dávek je třeba sledovat, podrobovat analýzám a legislativní řešení, při jejichž aplikaci dochází časem k takovému využívání dávek, které neměl zákonodárce na mysli, nebo které dokonce vedou ke zneužívání systému. Systém dávek je pak třeba upravovat, nebo přestane působit tak, jak zákonodárce předpokládal, a případně začne působit dokonce i opačně.

To se týká například některých dávek státní sociální podpory. Příjmem testované dávky jsou koncipovány tak, že nejvyšší úroveň dávek je vyplácena při příjmu na úrovni životního minima a nižším a následně se při zvyšujícím se příjmu se úroveň dávek snižuje, až na stanovené hranici příjmu výplata dávky skončí. Podpora rodiny na příjmové úrovni životního minima a nižší je poměrně velmi vysoká. Rodina se dvěma dětmi, z toho jedním do 4 let, obdrží dávkami státní sociální podpory více než 50 % svého životního minima. Tak se stává, že když je takto získáno „dost“ peněz, může se z nich stát namísto podpory příjmu náhrada příjmu. Část obyvatel s nízkou úrovní spotřeby, k nimž část romské populace patří, může být s tímto příjmem jako se základní finanční a z různých zdrojů doplňovanou jistotou spokojena. Navíc získat dávky sociální péče a dorovnat příjem na úroveň životního minima, ba dokonce dostat se jednorázovými dávkami i nad něj, není nijak obtížné.

Podpora příjmů rodiny ze systému státní sociální podpory nebyla myšlena tak, že uživí rodiny a rodiče přestanou pracovat, nýbrž že jim doplní příjmy. Co ovšem dělat, když si někdo řekne, že mu ty dávky stačí a pracovat přestane? Že i tak si zabezpečí jím akceptovaný standard života. Změnit pravidla nebo rezignovat? Zhoršit podmínky všem? Praktický příklad změny chování v souvislosti se změnami dávkového systému lze dokladovat na vývoji počtu příjemců dávek sociální péče. Po zavedení státní sociální podpory klesl, protože dávky státní sociální podpory významně posílily příjmy příjemců a oni v důsledku toho překročili hranici životního minima a ztratili nárok na dávky sociální potřebnosti. Potom se klienti „naučili“ vykazovat (resp. nevykazovat) příjmy tak, aby byly dotováni znovu z obou systémů, nebo snad i pracovní příjmy vědomě snížili, protože bez práce získali totéž. Nejde samozřejmě vůbec jen o problém části romské populace, ale o problém obecný a dokonce i mezinárodně aktuální.

Řešení, jak reagovat na podobná nežádoucí jednání osob v pásmu nejnižších příjmů, se vážně diskutují. Například je možné podmínit nárok na dávky systému státní sociální podpory podmínkou, že příjemce pracuje, nebo má příjem, který mzdu nahrazuje (důchod, podporu v nezaměstnanosti, nemocenské dávky), popř. prokazatelně nemůže získat jakýkoliv výdělek. Tedy zařazením takového typu podmínky nároku odrážejícího snahu, který je vlastní jinému systému, např. systému sociální pomoci. V případě, že by se příjemce prokazatelně vyhýbal pracovní činnosti, celá hmotná podpora by se řešila systémem dávek sociální pomoci, které nejsou nárokové, s tím, že by mohlo a mělo být zahájeno působení na klienta prostřednictvím sociální práce, poradenství apod. Jenže logika takového posunu vývoje dávkového systému v oblasti podpory rodiny je návratem zpět. Dalším zcela logickým krokem – dalším ochranným mechanismem, by byl návrat k systému, kdy nárok na rodinné dávky náležel z pojištění, které vzniklo jen v případě, že příjemce byl zaměstnán. Tedy zpět k zaměstnání jako podmínce, tedy po-

vinnosti pracovat. To však majorita nemůže přijmout. Vztah k chudobě je velmi citlivá oblast a zatěžovat řešení dalšími podmínkami je nejen v rozporu s všeobecným citěním, ale také s mezinárodními normami. Opět se tedy vynoří otázka, co dělat. Rezignovat na specifické chování minority? Jak řešit sociálně politicky dvě rozdílná chování dvou skupin v jednom dávkovém systému?

16.5 PROBLÉM ZABLOKOVÁNÍ DOBROČINNOSTI

Je nutno reálně přepokládat, že část romského obyvatelstva žije na velmi nízké sociální úrovni. A také je reálné, že podíl těch příslušníků romské minority, kteří patří do skupiny obyvatel s příjmy do životního minima, je zřejmě mnohem vyšší, než je tomu v průměrné populaci. Směrem k chudým lidem směřují běžně a tradičně humanitární a dobročinné akce, sbírky atd. V evropských zemích patří k dobrému tónu v takovém směru prokazovat humánnost, patří to i k evropským věroučným tradicím. V tuzemsku však můžeme pozorovat určitý stav zablokování této dobročinnosti směrem k extrémně chudým, které představuje v ČR především část romské populace. Výsledek jednoho výzkumu veřejného mínění o solidaritě přinesl vysoce frekventované tvrzení „na chudé přispěju – ale na Romy ne“.

Pro bohatou část majority to nejsou vítání příjemci dobročinnosti. Dárci nejenže nezískají dobrou pověst štedrého dárcce a mecenáše (a vděk obdarovaného), ale jejich čin bude ještě bude s nepochopením odsouzen majoritou. Jde opět o jeden z projevů sociální distance.

Ta část Romů, která žije na velmi nízké sociální úrovni a v chudobě, snad s výjimkou dětí, nevzbuzuje soucit jako pramen dobročinnosti. Opět paušálně, a tudíž z principu nesprávně se má za to, že Romové jsou vlastní situací vinni sami, ba dokonce, že jsou se svou situací smířeni, protože je to jejich způsob života. A veřejnost velmi odlišuje mezi tím, kdo je chudý přes svou snahu, a tím, kdo je chudý v důsledku akceptovaného neměnného standardu života.

16.6 RIZIKA NEÚČASTI V SYSTÉMECH SOCIÁLNÍ OCHRANY

System sociální ochrany obyvatel je nově koncipován jako vzájemné či postupné působení tří základních dávkových institutů:

- **sociálního pojištění**, kterým občané nebo skupiny občanů odkládají část své spotřeby pro případ budoucí nejisté sociální události. Je výrazem sociální odpovědnosti občanů k sobě a ke své rodině a také projevem solidarity. Je projevem přechodu od paternalismu k participaci.

- **státní sociální podpory**, kterou stát povinně přispívá k zabezpečení občanů pro případ státem uznané sociální události. Je výrazem sociálního přerozdělení mezi nepotřebnými a potřebnými, tj. mezi vysokopříjmovými a nízkopříjmovými rodinami a mezi bezdětnými a rodinami s dětmi, a je projevem státem organizované solidarity.

- **sociální pomoci**, která je občanům v nouzi poskytována sociálními subjekty k uspokojování jejich potřeb v rozsahu, který se považuje za nezbytný nebo přiměřený. Je výrazem sociální funkce státu a naplňuje princip garance pomoci k zajištění základních životních podmínek. Sociální garanci zaručuje stát rodině nebo jednotlivci pomoc v případě absolutního nedostatku možnosti zabezpečit si základní životní potřeby vlastními silami.

Nároky na plnění z uvedených institutů sociální ochrany obyvatel jsou závislé na splnění řady různorodých podmínek. Přitom podmínky u některých institutů sociálního pojištění musí plnit jednotlivec dlouhodobě, a to zejména u důchodového pojištění, kdy je třeba být pojištěn prakticky po celou dobu produktivního věku.

Jednotlivé systémy jsou konstruovány tak, že občan by měl být zajištěn především příjmem ze své pracovní činnosti, v případě nemoci, mateřství, invalidity, stáří či ztráty zaměstnání dávkami sociálního pojištění, které v této době příjem nahrazují. Dávky státní sociální podpory jsou podporou příjmů zejména rodin s dětmi ve stanovených situacích a dávkami sociální péče (pomoci) se pomáhá občanům (rodinám) v případě, že prostředky z pracovní činnosti, případně ze sociálního pojištění a státní sociální podpory nestačí k zajištění základních životních potřeb a že si občan nemůže z vážných důvodů zvýšit příjem vlastním přičiněním.

V rámci probíhající reformy systému sociální ochrany obyvatel přestávají být občané objekty, o něž se starají a manipulují s nimi jednotlivé instituce, a stávají se aktivními subjekty. Oproti dřívějším systémům je kladem důraz na odpovědnost jednotlivce či rodiny za svůj život a životní podmínky a při poskytování pomoci v rámci sociální ochrany obyvatel je zvýrazněna podmínka aktivity a participace občanů.

Všechny uvedené systémy mají hmotněprávní a procesněprávní úpravu založenou na občanském principu, případně vázanou na trvalý pobyt. Žádný z uvedených systémů nemá speciální ustanovení týkající se etnických menšin. Rovněž žádné statistické údaje z jednotlivých systémů nesledují etnické hledisko. Barva pleti či ústní prohlášení o národnosti nezakládá v dávkových systémech nárok na jednotlivé dávky ani na stanovení jiných, např. volnějších podmínek, které by zohledňovaly nějaké specifické prvky té či oné sociální skupiny. Pouze v rámci předpisů o zaměstnanosti a v sociální péči jsou obsažena ustanovení, která jsou vázána na určité sociální situace, které spíše mohou nastávat u určitých skupin obyvatel s odlišným způsobem života. Tato ustanovení ukládají zvláštní postup či pomoc občanům, kteří potřebují zvláštní pomoc, protože se ocitli nebo žijí v mimořádně obtížných poměrech, a to zejména v důsledku návyků pramenících z odlišného způsobu života v minulosti, a občanům společensky nepřizpůsobeným.

Zajímavým fenoménem z tohoto hlediska byl zákon č. 74/1958 Sb., o trvalém usídlení kočujících osob. Tímto zákonem byla kromě definice kočujících osob stanovena povinnost tehdejšími národními výborům všestranně pomáhat těmto osobám při trvalém usídlování, zejména při hledání zaměstnání, bydlení, výchovném působení apod. V roce 1990 bylo zrušeno ustanovení, kterým byla určena sankce pro osoby, které přestože využily tuto pomoc, nadále kočují. V roce 1998 byl zákonem č. 57/1998 Sb. zrušen celý zákon o trvalém usídlení kočujících osob, což ovšem znamenalo i zrušení jediného ustanovení umožňujícího poskytovat specifickou pomoc v zásadě mimo standardní systémy sociální ochrany obyvatel.

Jak bylo již výše uvedeno, všechny dávkové systémy sociální ochrany obyvatel stanoví určité podmínky, které je třeba splnit, jinak se občan vystavuje riziku, že octne-li se v tíživé situaci, kterou dávky těchto systémů pomáhají řešit, zůstane bez pomoci, resp. dostane se mu pomoci z jiných systémů, tj. především systému sociální pomoci, a to pouze na úrovni životního minima.

Jako příklad lze uvést podmínky nároku na starobní důchod. Vzniká po dosažení alespoň 25 let doby pojištění a dovršení důchodového věku.

Nárok na starobní důchod může vzniknout občanovi i před dosažením důchodového věku, a to při získání doby pojištění nejméně 25 let, pokud byl občan veden v evidenci uchazečů o zaměstnání u úřadu práce nepřetržitě alespoň 180 kalendářních dnů a v té době mu do důchodového věku chybí nejvýše dva roky.

Nárok na plný invalidní důchod vznikne občanovi tehdy, jestliže se stal plně invalidním a získal potřebnou dobu pojištění před vznikem invalidity nebo se stal plně invalidním následkem pracovního úrazu.

Potřebná doba pojištění pro nárok na plný invalidní důchod činí například u občana ve věku do 20 let méně než 1rok a postupně ve věku nad 28 let 5 roků.

Jiný příklad podmínek lze uvést z oblasti nemocenského pojištění. Podle zákona č. 54/1956 Sb. jsou poskytovány dávky nemocenského zabezpečení nahrazující příjem z výdělečné činnosti. Dávky nemocenského náleží osobě účastné na nemocenském pojištění při dočasné pracovní neschopnosti z důvodu nemoci či úrazu místo příjmu z výdělečné činnosti. Například peněžitá pomoc v mateřství náleží ženě, která porodila dítě a byla v posledních dvou letech před porodem účastna nemocenského pojištění alespoň 270 kalendářních dnů.

Předchozí výčet některých podmínek pro získání nároků z nejvýznamnějších systémů sociální ochrany je uveden proto, aby se naznačila možná významná rizika neúčasti na nich. Jestliže pracovní činnost je konána nahodile, v takovém rozsahu, který nezakládá nemocenské pojištění, nebo tzv. na černo či za oficiálně minimální výdělek (doplňovaný různými nevykazovanými příjmy), potom následně v případě nemoci, zejména dlouhodobější, invaliditě a v budoucnosti i ve stáří je i výše příslušných dávek, která je odvozována z výdělku (ovšem pouze z takového, který

byl přiznán), minimální. V řadě případů nárok nevznikne vůbec, protože nebyly splněny požadované doby pojištění. V takové situaci bude osoba zabezpečena j dávkami sociální péče do životního minima.

Další skupinou sociálních dávek jsou dávky sociální péče, vázané na sociální potřebnost. Tyto dávky se poskytují občanu, který je sociálně potřebný, přičemž občan se považuje za sociálně potřebného, jestliže jeho příjem nedosahuje částek životního minima a nemůže si jej zvýšit vzhledem ke svému věku, zdravotnímu stavu nebo z jiných vážných důvodů vlastním přičiněním, zejména vlastními prací. Podmínky sociální potřebnosti musí splňovat všechny společně posuzované osoby (rodina).

16.7 ROMOVÉ A ZAMĚSTNANOST

Jednou z podmínek nároku na dávky doplňující příjem do životního minima i snaha zvýšit si příjem vlastní prací. Za takovou snahu se považuje i skutečnost, že občanovi zprostředkovává práci úřad práce. Nezaměstnaná osoba, která je v evidenci úřadu práce vedena jako uchazeč o zaměstnání, může pobírat dávky sociální péče n omezeně dlouho. Při skutečné praktické nezaměstnatelnosti snižuje úřad práce poč dávk na uchazeče, a to pokud se týká vyhledávání nabídek a reflektování na ně, protože prostě takové nabídky neexistují. Potom osoby, které jsou na trhu práce znev hodněny, např. z důvodu zdravotního stavu, své společenské nepřizpůsobenosti, nebo proto, že mají nízkou nebo žádnou kvalifikaci, plní podmínky pro dlouhodobé setrvá v evidenci uchazečů o zaměstnání pouze formálně, bez opravdové snahy nalézt práci.

V případě, že se jedná o početnější rodinu, kde uchazeč o zaměstnání má nízkou kvalifikaci, je „nenalezení“ zaměstnání poměrně finančně výhodné, právě s ohledem na částky životního minima, tj. vzhledem k tomu, že sociální dávky jsou často vyšší než je osoba schopná si vydělat.

Je tu ovšem ještě jeden aspekt. Je všeobecně známým faktem, že pro nekvalifikované romské pracovníky je nedostatek míst a jako pracovníci jsou bez ohledu na individuální dispozice odmítáni. Druhým aspektem ovšem je, že ti Romové, kteří nemají zájem pracovat, se začínají vymlouvat na to, že jsou často odmítáni. „Všeobecná známost“ tohoto faktu je občas takto zneužívána. Při kontaktování zaměstnavatele se chovají někteří účelově nevhodně, uvádějí často takové okolnosti, že to limituje jejich příjem svým chováním odrazují potencionálního zaměstnavatele. Zůstávají proto i nadále v seznamu uchazečů o práci a touto skutečností získávají nárok na sociální dávky vyrovnávající jejich příjem a příjem na nich závislých osob do životního minima. U této skupiny uchazečů je též silné podezření, že mají vedlejší příjmy.

Tuto nepravou nezaměstnanost Romů lze jen s obtížemi dokázat. Nepravá nezaměstnanost je vnímána jako cílená registrace na úřadu práce, vedená snahou

získat sociální dávky, protože registrace a neúspěšnost v hledání práce je podmínkou nároku na sociální dávky. Fakt registrace na úřadu práce je také podmínkou pro zdravotní a sociální pojištění, které v tom případě hradí stát.

16.8 SOCIÁLNÍ VYLOUČENÍ A SOCIÁLNÍ DISTANCE

V první části této studie jsou užívány dva pojmy: sociální vyloučení a sociální distance.

Sociální vyloučení charakterizuje situaci a důsledky skutečnosti, kdy člověk (rodina, skupina) není zejména z důvodů nízkého příjmu schopen dostat běžným zvyklostem života společnosti a účastnit se na všech stránkách společenského života, (ekonomika, vzdělání, politika, kultura, sport apod.) a dochází k jeho vyloučení. Je to dáno pozicí subjektu, je to v zásadě oboustranně nechtěný stav, protože vede k sociálnímu napětí a z něho plynoucím politickým rizikům, nehledě na nerovnost v možnosti uplatňování všech občanských, politických a sociálních práv.

Sociální distance je určitý vztah dvou subjektů. Je to stav, který má mnoho podob a dal by se charakterizovat takovými výrazy, jako je nezájem o kontakty, vědomá izolace, latentní (nedeklarované, ale pociťované) nepřátelství, strach z kontaktů, strach z „všeobecně“ sice deklarovaných, byť osobně třeba ani neprožitých negativních zkušeností. I xenofobie může být zdrojem sociální distance, totiž strachu z neznámého, odlišného, často vědomě i nevědomě mytizovaného.

Zde je třeba připomenout opakovaná zjištění, že osobní zkušenosti s Romy v místě bydliště jsou daleko příznivější než zobecněné hodnocení vzájemných vztahů s Romy v rámci státu. Z údajů (např. Mišovič o výzkumu IVVM, Demografie 3/1998) vyplývá, že „mínění o soužití většinové a romské populace je vytvářeno především prostřednictvím médií“ a osobní zkušenosti s Romy jsou až na dalším místě, resp. mediální „obraz“ situace je směrodatnější i pro lidi s vlastními poznatky o Romech než autentická zkušenost. Je to velmi závažná skutečnost. Naplňuje se zde jeden ze sociologických jevů (self-fulfilling prophecy), tj. falešná předpověď, která se sama vyplní tím, že je vyřčena, protože ovlivní v tom směru chování subjektů. Například samotná předpověď vyšší inflace je, pokud se projeví v účelovém chování subjektů, jedním ze zdrojů jejího růstu.

Ti, kteří dramatizují a zveličují konflikty a jejich četnost, dramatizují konfliktnost soužití, totiž dramatizují jednotlivé excesy a tak současně snižují šance na pokračování bezkonfliktního soužití tam, kde takové soužití je, protože předpovědi rizika vyvolávají strach, a tím novou distancí i tam, kde pro ni nebyl dosud vůbec důvod. Lze předpokládat, že způsob soužití „vedle sebe“, byť bez vzájemných kontaktů, je v České republice převážným způsobem soužití majority s minoritou.

Sociální distance nemusí být ještě rasismem a nemusí vést k diskriminačnímu jednání. Je to osobní, subjektivní vztah k jiné osobě, neznamená paušální odmítnutí kohokoliv z jiné skupiny, nýbrž pouze toho, kdo se odmítanými rysy života odlišuje, a nemusí dokonce ani vylučovat pozitivní aktivity vůči této skupině. Taková aktivita pak není projevem uznání občanských nároků a rovnosti, ale třeba projevem dobročinnosti a soucitu. S pojmy xenofobie a rasismus by se mělo nakládat velmi opatrně, protože při současném inflačním zneužívání těchto pojmů se jedná o stejně nepřijatelnou paušalizaci, jakou je přisuzování některých negativních prvků v životě části Romů všem Romům.

Zdrojem sociální distance, zde spíše ve smyslu společenskopolitickém, mohou být i některé postoje Romů samotných a romských reprezentací. Totiž někdy se projevující neschopnost sebereflexe, nepochopení oboustrannosti vztahu majority a minority, zdůrazňování povinností státu, bez schopnosti a někdy i snahy přispět účinně k řešení na vlastní straně, nekorektní nakládání s dotacemi na vlastní činnost apod.²⁷⁷⁾

Zdrojem distance může být i skutečná averze pramenící z negativních zkušeností s druhou skupinou. Může jít o neochotu angažovat se na solidárních akcích vůči této skupině, paušalizovanou apriorní nedůvěru ke všem příslušníkům skupiny, podceňování, despekt apod. Jde v podstatě o neprokazatelné a nedeklarované subjektivní postoje, jejichž důsledky se mohou projevovat v praktickém životě lidí, v činnosti jednotlivců i institucí.

Sociální distance je jedním ze zdrojů, který nepochybně vedl k sociálnímu vyloučení, a toto sociální vyloučení bude do budoucna váhu sociální distance zvyšovat. Jde o oboustranný multiplikační efekt. Lze vyslovit názor, že se prvky sociální distance vyskytují na obou stranách tohoto vztahu, také Romové si udržují odstup a mají k majority své nezanedbatelné výhrady a distanci. To pak oběma stranám komplikuje změnu stavu.

16.9 PROBLÉM FORMÁLNÍCH A NEFORMÁLNÍCH KOREKTIVŮ

Život člověka, jeho chování, jednání, životní a morální postoje i skutečné činy ovlivňuje, determinuje a reglementuje široký okruh vlivů, vzorů a norem. Je možné je rozdělit do dvou hlavních skupin. Na formální a neformální korektivy. Formálními korektivami jsou psané normy, například zákony. Vyjadřují všeobecný názor a jeho uplatnění a dodržování je vynuceno sankcí. Po porušení formálního korektivu následuje trest. Neformální korektivy nejsou vynutitelné sankcí. Jde o soubor nepsaných pravidel, norem odrážejících tisícileté tradice, náboženské koncepce, historické zkušenosti, ale i odkaz historických, dokonce i literárních osobností a postav. Sem je možno zařadit například desatero přikázání, které je platnou morální normou i pro ateistu, pro něhož je křesťanství normou životního způsobu a morálky, nikoliv předmětem víry.

Neformálních korektivů je, aniž si to kdo uvědomuje, velmi mnoho. Evropské obyvatelstvo prošlo v minulých staletích epochou průmyslové revoluce, v níž se mimo jiné z feudálně poddaných stali průmysloví dělníci s rozvinutou technologickou kázní, se zafixovaným životním cyklem, vztahem k práci jako opakujícímu se zdroji vydělku, způsobu využití vydělku apod. Je mnoho věcí, které se staly důležitými právě v tomto období. Např. vztah k času, který se pro každého stal důležitý právě v tomto období, neboť transmisí poháněné stroje se spouštěly najednou. Průmyslový dělník s vlastnostmi technologicky disciplinovaného pracovníka se rodí mnoho generací. Část romské populace, žijící v minulosti na okraji tohoto procesu nebo zcela mimo něj, tyto historické návyky zřejmě nezískala. To ji extrémně znevýhodňuje právě ve srovnání s velmi kvalifikovanou, flexibilní, motivovanou a disciplinovanou pracovní silou v České republice. A to v době, kdy se nároky na kvalitu pracovní síly zvyšují. Vysokou kvalitu české pracovní síly oceňují i pracovníci úřadů práce v sousedním Německu, kteří, jak o tom svědčí výklad jednoho ředitele úřadu práce v příhraniční oblasti, trpí odborným dilematem, když pracovnímu uplatnění těchto kvalifikovaných, iniciativních a motivovaných pracovníků musí bránit v zájmu německého trhu práce. Situaci potvrzuje i „důkaz“ z druhé strany. Romové si stěžují, že je z práce vytěsňují např. ukrajinští dělníci, kteří jsou motivovaní a disciplinovaní.

Lze uvést i další korektiv. Vztah k pravdě. Pravda jako morální imperativ ve střední Evropě je těžko srovnatelná s morální přijatelností říkat nepravdu ve vymezených situacích v náboženských doktrínách teritoriálně platných na územích vzdálených jen několik hodin letu. Ale i vážnost vzdělání, způsob chování na veřejnosti apod. jsou výsledkem podobných korektivů. Je řada dalších oblastí, v nichž se uplatňují určité tradiční a všeobecně za normu uznávané korektivy. Jsou předávány v rodině po generacích jako vzory jednání a chování. Způsob vedení domácnosti, ekonomická strategie rodiny, rozdělení rolí muže a ženy při zabezpečení rodiny. V některých velkých oblastech světa je běžné, že zatímco muži klábosí před obchůdky a v kavárnách, ženy nesou plnou odpovědnost za zabezpečení živobytí pro rodinu. Takový obyčej je ve zdejších poměrech považován za nemravnost. Vyskytl se, je to jeden ze zdrojů distance.

Všeobecně humanisticky smýšlející Evropa neakceptuje život v bídě, resp. měla vždy snahu se s ní vypořádat, čelit jí. Křesťanství v duchovní podobě, světské politické koncepce i v podobě humanitné. Sociální aktivity a úsilí o řešení tohoto problému byly nutně vždy neúspěšné, protože proporce a vztahy (chudí – bohatí) se rozvojem výrobních sil jen posunuly do vyšší úrovně a socialistický experiment zabezpečit všechny stejně ztroskotat, protože toto napětí – pokud má konsenzuální dimenzi – je zřejmě také jednou z hnacích sil rozvoje této civilizace. Mnoho lidí šokovala proto při návštěvě romských osad pasivita a fatální přijímání vlastní situace, smíření se svým sociálním postavením jako s něčím přirozeným a neměnným, např. skutečnost, že jejich obyvatelé nejevili žádnou snahu zlepšit vlastní životní prostředí, a že se tak sami odsuzovali ještě k horším podmínkám. K těmto jevům patří například konání osobní potřeby pod okapy kolem chatrče, vyhazování odpadků z oken před dveře apod., neschopnost zalo-

žit ani záhon v oblasti, kde okolo zahrádkářů a chatařů soutěžili o nejlepší výpěstky, případně faktická likvidace vlastního bytu v městském prostředí. Toto vše se odehrává v prostředí, které je příznačné až exaltovanou snahou o vyšší příjem, o sociální vzestup, o vzdělání dětí a tím dosažení sociálního vzestupu, o zvětšení majetku a jeho prezentaci apod. Setkání těchto odlišných životních filozofií odlišuje, vyčleňuje. V takovém prostředí je prostě např. nezájem romských rodičů o vzdělání jejich dětí či nedostatečná péče o ně pro ostatní nepochopitelnou nezodpovědností a hazardováním s úrovní budoucího života jejich dětí. Tím spíše vyvolávají odsouzení případy, když jsou děti, jako právně nepostižitelné, využívány ke krádežím.

To vše jsou oblasti, v nichž se část romské populace odlišuje od majority tím, že se liší svými neformálními korektivy platnými v obou skupinách. Jaký je postih za nedodržování neformálních korektivů? Není to formální trest stanovený soudem, ale odsudek majoritní společnosti. Je to nepochopení a distance. Ale není to snad přímo rasismus.²⁷⁸⁾

16.10 KOMBINACE PORUŠENÍ FORMÁLNÍCH A NEFORMÁLNÍCH KOREKTIVŮ

Snad nejkritičtějším místem soužití majority a romské minority jsou situace, v nichž dochází ze strany částí romské minority k porušení obou typů sociálních korektivů, formálních i neformálních. Jsou to situace, kdy vznikne z hlediska korektivů formálních třeba jen malá škoda a z ní vyplývající bezvýznamná trestní odpovědnost, kdy však vzniká extrémně dehonostující a poškozující škoda morální, protože byly porušeny také korektivy neformální. Jde například o drancování, popř. krádeže za povodní, předstírání utrpěných škod za účelem získání sociální pomoci, které se děje v okamžiku vzednutí všeobecné solidarity, nebo krádež spojovacích kabelů zabezpečovacích zařízení z barevných kovů, jejichž zcizení ohrožuje životy lidí, či o okradení starých bezbranných lidí. Může jít například o krádeže doplňků hrobu z barevných kovů, jež hluboce uráží city majority, neboť úcta k mrtvým je jedním z jejich nedotknutelných tabu. Takových činů se v očích majority může dopustit jen velmi otrlý člověk. Ovšem i u Romů existuje silný vztah k zemřelým. Má však jinou dimenzi, jiné rity a projevy, je jiný. I Romové se vyrovnávají se světem zemřelých a váží si jejich památky. Ale jinak. Rozdíl obou těchto vztahů může vést ke konfliktům.

Tyto reálně se vyskytující případy naznačují, jak daleko je část romské minority svým pojetím světa, svým duchovním světem, vzdálena světu majority. Ten zřejmě nechápe, nerozumí mu, považuje jej pouze za vnější prostředí své existence, za cizí prostředí, které je možné bez skrupulí využít k zabezpečení vlastní existence. Morální dopady na vztah majority a minority v takových excesivních případech mohou být až katastrofální a mohou vést až ke znemožnění soužití ke vzniku násilných konfliktů. Tragickou stránkou těchto konfliktů by mohlo být to, že by mohly postíli-

nout ty příslušníky minoritní skupiny, kteří s konkrétním konfliktním činem nemusí mít zcela nic společného. Amoralní čin, který „ospravedlňuje“ potrestání příslušníka odlišné skupiny, spolu s možností anonymity (např. obtížnost identifikovat holou lebku v černém uniformním oblečení) a vědomím souhlasu části elity majority, to jsou tři hlavní symptomy pro vznik etnického násilí, jak o tom v roce 1992 ve Stupavě hovořil prof. Horowitz z USA. Takový čin by ovšem patřil k těm, které porušují oba typy sociálních korektivů.²⁷⁹⁾

Navzdory dosavadním zvyklostem uvedla jedna z televizních stanic, když informovala o krádeži automobilu okresního úřadu plného předmětů ukradených z vyplavených domů z posledních povodní ve východních Čechách, záměrně jinou než skutečnou, tj. romskou národnost zadržených, protože už důvodně očekávala, že by taková informace vedla k etnickému konfliktu. Je třeba říci, že často zcela neadekvátní chování částí romské populace v oblastech zasažených povodněmi v roce 1997 i 1998, mající podobu drancování, vedlo k zostření všeobecného pohledu veřejnosti na sociální pomoc obecně a na sociální podporu romské komunity zvláště a podle principu kolektivní viny tím mohla být většina neprávem postižena. To mohlo být i jedním z aspektů ovlivňujících pokus o exodus Romů ze severní Moravy do zahraničí. Odcházejí ti, kteří si nespravedlnost paušalizující diskriminace uvědomují. Ti, kteří se již způsobem života od majority neodlišují, ale majorita je nepřijala. Jejich odchod by pak měl velmi nepříznivé důsledky. Stát ztratí ty, kteří dokumentují majoritě i vlastní komunitě možnost úspěšné integrace. Jejich odchodem se problém zhorší. Je to stejný fenomén devastace komunity, jaký v romských osadách na Slovensku způsobila migrace do Čech.²⁸⁰⁾

16.11 ZÁVĚRY

Těžiště sociálních redistribucí a sociální ochrany je a bude stále více v systémech pojištění, na jejichž tvorbě se občané podílejí a jejichž dávky odrážejí minulý standard. Z těchto prostředků nebudou moci očekávat pomoc ti, kteří se na nich nepodílejí – neúčastní. Již nyní je zřejmé, že se jim v různých sociálních situacích v budoucnosti dostane pomoci jen na úrovni minimálních životních nákladů, takže se vytvoří reálné podmínky pro jejich budoucí sociální vyloučení.

Je zřejmé, že příslušníci romské komunity úspěšně využívají krátkodobé dávkové sociální systémy, u nichž se prokazují potřebné skutečnosti v reálném čase, tj. dnes. Vzniká ovšem otázka, jaká je reálná situace v nemocenském nebo důchodovém pojištění těch Romů, kteří nejsou vedeni v seznamu uchazečů o práci na úřadu práce, protože nesplnili podmínky spolupráce s úřadem, nepobírají tedy ani dávky sociální péče a jsou mimo všechny sociální systémy. Lze tu předpokládat buď extrémní chudobu, nebo nelegální aktivity nebo skutečnost, že jedni s nelegálními příjmy žijí ty druhé. To je ještě pravděpodobnější a tato tendence posiluje určitou sociálně ekonomickou autar-

ku komunity. Musíme předpokládat, že pokud pracují – pracují často v takových strukturách a takovými způsoby, kde placení nejen daní, ale i pojištění není běžné (tzv. šedá a černá ekonomika), a nad jejich nemocenským, zdravotním a důchodovým zabezpečením visí velký otazník. Tento stav, tento způsob jejich pracovního začlenění, vyvolává závažné riziko jejich budoucí úplné závislosti na sociálních dávkách. A v budoucnosti vyvstane otázka, zda a jak budou zabezpečeni ti, kteří se v průběhu života svými příspěvky solidárně nepodíleli na tvorbě veřejných prostředků a fondů, např. systému zdravotního, nemocenského nebo důchodového pojištění. Pro jejich vyšší než minimální podporu nebude žádný reálný důvod.

Z hlediska nástrojů a cílů sociální politiky se významný podíl občanů romské národnosti jeví jako sociální skupina s řadou handicapů, které se vzájemně kumulují a řetězí. Jde tak o extrémně znevýhodněnou skupinu a na tomto znevýhodnění se podílejí vnitřní i vnější zdroje, tj. jak subjektivní dispozice, tak vztahy vnějšího okolí. Z hlediska nástrojů sociální politiky, zvláště sociální pomoci, a v jejím rámci sociální práce se nejedná o nijak zvláštní fenomén a týká se i jiných znevýhodněných sociálních skupin. Závažnou komplikací je, že v případech Romů jde o skupinu viditelnou, což vede k znevýhodňujícím paušalizacím.

Cílem sociální práce ve vztahu k obdobným skupinám je být mediátorem mezi nimi a ostatním světem, posilovat pozitivní prvky osobnosti a pollačovat negativní či retardační, které normálním vztahům brání. Odhalit zdroje znevýhodnění a napomáhat jejich řešení je věcí odborné sociální práce. Na takovou pomoc mají taktó vymezení příslušníci minority právo, a to jako součást práva na sociální ochranu a stát je povinen takovou pomoc k překonání obtížné situace garantovat. Jde o vymezení na základě objektivně detekce znevýhodňujících (handicapujících) prvků a na základě dobrovolně projeveného zájmu o pomoc při jejich řešení, nikoliv pouze o vymezení na základě svobodné deklarace příslušnosti k národnosti, která nemůže být v sociální oblasti důvodem ani pro diskriminaci, ani pro automatické zvýšení nároků a práv. Z hlediska vymezení cílové skupiny jde tak o dvě skupiny. O sociálně multidimenzionálně významně znevýhodněnou skupinu, u níž její znevýhodnění souvisí s jejím romským původem, a o skupinu osob hlásících se k romské národnosti, přičemž sociálně znevýhodněná skupina je mnohonásobně vyšší než skupina deklarující svou romskou národnost.²⁸¹⁾

Znalost a pochopení odlišností, které u Romů způsobují znevýhodnění, musí být součástí profesionality odborných pracovníků veřejné správy. To zdaleka však neznamená neomezené respektování odlišných vzorů jednání tam, kde naráží na právní řád a kde jsou konfliktní s normami jednání majority, ale zvláštní odborný přístup tam, kde to u ostatních klientů není třeba. Např. včasné upozornění na porušování zákonů a norem, netolerování ani malých přestupků, vysvětlení nesprávného postupu. Upozornění na dlouhodobé a budoucí důsledky nesprávného postupu. Opačný postup je nejen projevem rezignace, ale také projevem nezájmu a distance. Musí být poskytnuta aktivní vstřícná pomoc tam, kde příslušníci minority nejsou schopni dostát běžným zvyklostem, protože je neznají nebo protože

jim nerozumějí. Je třeba jim poskytovat aktivní pomoc při trvalé inkorporaci do majoritní komunity. Tedy ani defenzivní trpění excesů v jednání a životě, a ustupování nátlaku a obviňování z rasové diskriminace, ani prosté odmítání jednání a pomoci pro nesplnění stanovených podmínek a norem. Při jednání s příslušníky této minority v rámci sociálních systémů je zkrátka třeba udělat o krok více. Je to ovšem vždy jen nabídka a nikdy nátlak. Odpovědnost za svůj život nese vždy každý sám.

Žádný zákon takový přístup nezakazuje. Jde jen o to, aby byl dostatek kvalifikovaných pracovníků pro takovou sociální práci, kteří by tento přístup dokázali uplatnit.

Pokud jde o problém sociální distance, lze vyslovit jedinou poznámku. Nejlepší cestou k odstranění latentního nepřátelství je vzájemné poznání. Svět Romů má mnoho neobyčejně zajímavých a srozumitelných rysů. A vědí to všichni, kteří se k tomuto světu přiblížili a byli jim fascinováni. Některé z těchto rysů nemají v moderním světě šanci, jsou brzdou, popř. vedou ke konfliktům. Základním a nezastupitelným nástrojem pro poznání a na něm postaveném pochopení jsou informace. Jakékoliv jejich blokování motivované sebehumánnějšími přístupy je omylem. Je třeba vědět, aby bylo možno nalézat řešení, je třeba vědět, aby stát mohl konat.

LITERATURA*

- Dlouhý, Jiří: Analýza adresnosti systému státní sociální podpory. Sociální politika 1997, č. 10.
Dlouhý, Jiří: Životní minimum, Sešity pro sociální politiku, Socioklub 1997.
Formulář žádosti o vstupní vízum do USA.
Kepková, Michaela: Státní sociální podpora, Sešity pro sociální politiku, Socioklub 1997.
Obce, města, regiony a sociální služby, Sešity pro sociální politiku, Socioklub 1997.
Věcný záměr zákona o sociální pomoci, MPSV 1997.
Výsledky šetření o poskytování příspěvků na děti, MPSV 1991.
Vzdělávací standardy v sociální práci, Sešity pro sociální politiku, Socioklub/Personnel, 1997.
Základní principy zákona o sociální pomoci, MPSV 1996.
Zákon o životním minimu č. 463/1991 Sb.

* Literatura uvedena ve znění dodaném autorem